

ДЕЯКІ НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Соціальна справедливість є одним із базових понять, що характеризує всю системи суспільних відносин і виступає показником якості державотворчого процесу. Найчастіше соціальна справедливість розуміється як прояв порядності у сфері розподілу багатств, благ і доходів між членами суспільства. Це узагальнена моральна оцінка суспільних відносин і один з основних загальнолюдських соціальних ідеалів. Фактор справедливості є трансісторичним феноменом. Справедливість належить до переліку тих питань, які впродовж тисячоліть не втрачають своєї регулятивної значущості для життєдіяльності практично всіх культур і народів. Йдеться про її органічний зв'язок з цінностями правди, свободи, рівності та базовими проблемами людського буття – добра і зла, обов'язку та відплати, дійсного та належного.

Поняття соціальної справедливості є багатоаспектним і використовується у різних контекстах: юридично-правовому, моральному, управлінському, політичному, економічному, соціальному, релігійному, національному тощо.

Однією із особливостей проблеми справедливості є те, що вона належить до тих вічних питань, які не мають раз і назавжди визначених відповідей та потребують перманентної і водночас конкретно-історичної концептуальної корекції. Потреба у такій корекції значно зростає на переламних етапах розвитку суспільства, коли проблема соціальної справедливості набуває ключового значення. Саме такий період переживає сьогодні Україна. Її тривалий стан перехідності, обумовлений пошуком власного шляху позбавлення наслідків радянської тоталітарної системи і набуття обривів сучасного суспільства європейського зразка, посилений необхідністю долати додаткові природні (COVID-19) та соціально-політичні (багаторічна війна з РФ) виклики, максимально актуалізує проблему соціальної справедливості. Причому як у практичній площині, так і на науково-методологічному рівні з урахуванням усього попереднього світового і вітчизняного практичного і теоретичного досвіду.

Перші спроби філософського осмислення соціальної справедливості сягають часів Античності, коли з'являються фундаментальні підходи щодо розуміння її сутності. Платон розглядав справедливість як належне, де загальне має пріоритет над приватним. Аристотель, навпаки, надавав

перевагу приватному над загальним. Відмінним був погляд Діонісія Ареопагіта, який розумів справедливість як рівновагу між рівністю та ієрархією. У подальшому включно до XX століття теоретичні підходи щодо справедливості вибудовувалися в межах «лінії Платона» та «лінії Аристотеля». В епоху Середньовіччя докорінно змінилися основи суспільного буття. Всі проблеми набувають осмислення в системі взаємовідносин «Бог – людина». Трактатування справедливості також здійснювалося через призму релігійного світосприйняття. Відповідно до цього Бог, церква, священник були суб'єктами діяльності й справедливості, а людина мала нести відповідальність перед Богом за дотримання справедливості у взаємовідносинах із соціумом (Августин, Ф. Аквінський). В епоху Відродження проблема справедливості переосмислюється у відповідності з укріпленням принципів гуманізму і свободи, коли людина із об'єкта перетворюється на суб'єкта справедливості (М. Кузанський, Н. Макіавеллі, Т. Мор та ін.) [1].

У Новий час проблему справедливості досліджували на основі досягнень філософії античності та Середньовіччя. Ідея справедливості трактувалася в контексті права, проте не заперечувалися й моральні її аспекти (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ф. Бекон). Розвиток держави і громадянського суспільства вимагав регулювання відносин між людьми, що сприяло формуванню інституту суспільного договору та правової системи. Поняття справедливості вкотре піддалося фундаментальному переосмисленню – воно використовувалося для обґрунтування приватної власності. На противагу християнству, стверджувалося, що людина розумна істота, а тому здатна за допомогою розуму регулювати суспільні відносини з позиції справедливості.

Від тоді триває безперервний пошук тих змістових основ, які мали б водночас і трансісторичний, і конкретно-історичний регулятивний статус вирішення проблеми справедливості. Втім, значних успіхів на цьому шляху не досягнуто: суспільна свідомість сучасності перебуває фактично на перетині конкуруючих концепцій справедливості (В. Левкулич).

Разом з тим, доречно назвати декілька концептуальних підходів що-до розв'язання даної проблеми. Так, в межах теорії процедурної справедливості відбувається акцентуація уваги на дотриманні процедур вироблення рішень через рефлексивну рівновагу (Дж. Роулз) або ідеальну мовну ситуацію (Ю. Габермас). Намагаються знайти універсальні процедури досягнення справедливості Г. Левенталь, Дж. Тібо. Виявити соціальні підстави справедливості спробує М. Уолцер. Для досягнення більш адекватних результатів проблема соціальної справедливості розглядається з позицій різноманітних методологічних напрямків – «філософії життя», феноменології та екзистенціалізму (А. Бергсон, М. Гайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, С. Франк,

Г. Шпет, К. Ясперс), герменевтики та діалогічної філософії (М. Бахтін, М. Бубер, Г.-Г. Гадамер, Ф. Шлейєрмахер), позитивізму і неопозитивізму (Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, А. Потебня), структурно-функціонального підходу (К. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, Б. Малиновський, В. Пропп), постмодернізму (Р. Барт, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, Ж. Лакан, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко) [2, с. 5]. Упродовж попереднього півстоліття розуміння сутності справедливості розгортається в основному з двох позицій: ліберальних та консервативних. Якщо консерватори наполягають на доцільності мінімізації ролі держави, то ліберали, навпаки, виступають за розширення регулятивних функцій держави, яка має виступати гарантом дотримання і забезпечення принципів справедливості. Не меншої гостроти набула також і полеміка між лібералами (Дж. Ролз, Р. Дворкін, Т. Сканлон) та комунітаристами (М. Дж. Сендел, А. Макінтайр, Ч. Тейлор, М. Уолцер).

Слід додати, що радянські дослідники також намагалися осмислити феномен справедливості через ідеал рівності на основі марксистського методу, застосовуючи класовий підхід. Соціально-політичні перетворення часів перебудови істотно загострили проблематику справедливості, надаючи обговоренню відтінку розгубленості. У пострадянський період проблема справедливості набула ретельного філософського осмислення в роботах В. Кантора, В. Козловського, В. Печенева, М. Руткевича, М. Степанянца та ін. [3].

Сьогодні проблема справедливості здебільшого актуалізується у зв'язку із суперечливими тенденціями етичного, юридичного та економічного характеру, а також у контексті соціально-політичних перетворень, модернізації, глобалізації тощо. Це актуалізує застосування соціокультурного методу до аналізу соціальної справедливості. Соціокультурний методологічний підхід формується на базі системного підходу, сутність якого полягає в спробі розгляду суспільства як єдності культури та соціальності, що утворилися і перетворюються за допомогою діяльності людини. Ця єдність, згідно з принципами системного підходу, утворює ціле, властивості якого не виводяться з характеристик частин. Сама особистість при соціокультурному підході пов'язана із суспільством як системою відносин і культурою, так і сукупністю цінностей і норм. Застосування соціокультурного підходу до аналізу соціальної справедливості дозволяє враховувати вплив на цей феномен одночасно комплексу різноманітних факторів, таких як економіка, політика, мораль, релігія, культура, світоглядні уявлення, ментальність, система цінностей, національна специфіка, рівень злочинності, корупції, традиції [4].

Такий підхід дозволяє враховувати і місце проблеми справедливості в історії української духовної культури, що простежується у висловлюваннях відомих громадських і релігійних діячів, чії думки за змістом представляють

собою сполучення української ментальності з досягненнями європейської філософської думки. Так, Г. Сковорода поєднав справедливість зі спорідненою працею; П. Юркевич із солідарністю; В. Липинський з ідеєю духовного вдосконалення пасивної більшості до рівня активної меншості; С. Ленкавський з гідністю та повагою до людини, а соціальну справедливість розумів не в соціально-класовому, а в загальносуспільному контексті; Я. Стецько з можливістю розбудови гармонійного національного суспільства, з основним принципом народовладдя, з умовою поєднання національного, родинного й індивідуального. Отже, справедливість лежала в основі світогляду української нації. Врахування цього аспекту дає поштовх для формування моделі соціальної справедливості в Україні, яка здатна поєднати сучасні світові тенденції ставлення до цієї проблеми з українською національною світоглядно-ціннісною специфікою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Даніліна М. І. Формування соціальної справедливості від епохи Античності до епохи Відродження / М. І. Даніліна // Юридичний бюлетень. – 2020. – № 14. – С. 23-28.
2. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен : монографія / В. В. Левкулич. – Ужгород : Вид. дім «Гельветика», 2018. – 480 с.
3. Мозоль Н. І. Проблема соціальної справедливості в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] / Н. І. Мозоль // Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. – № 11. – С. 57-60. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/11_2022/9.pdf
4. Яковенко Ю. Своєчасні думки з приводу 20-річчя Указу Президента України «Про розвиток соціологічної науки в Україні» / Ю. Яковенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – Київ : Інститут соціології НАН України. – 2021. – № 1. – С. 184-200.